

DE HARINGEXPORT NAAR HET OOSTZEEGEBIED IN DE 18e EEUW

DOOR

DR. H. A. H. BOELMANS KRANENBURG

Naar aanleiding van het verschijnen van het laatste deel van de Sonttoltabellen schreef Dr. W. S. Unger in dit tijdschrift een belangwekkend artikel onder de titel: „De publikatie der Sonttoltabellen voltooid”¹⁾. De schrijver geeft daarin, naast algemene beschouwingen, in tabelvorm tal van gegevens met betrekking tot het handelsverkeer door de Sont per artikel, berekend over tienjaarlijkse perioden. Het is bijna vanzelfsprekend dat hij in dit verband ook de nodige aandacht besteedde aan de haring, het naar omvang tweede belangrijke produkt in het west-oost verkeer²⁾.

In de publikatie wordt gesteld, dat de laatste dekaden van de 17e eeuw met betrekking tot de door de Sont vervoerde Hollandse haring, geen opvallende veranderingen te zien geven ten opzichte van de daaraan voorafgaande perioden, maar dat het na 1690 snel bergafwaarts gaat, welk verschijnsel z.i. nadere bestudering verdient.

Het hierna volgende moge als een begin gezien worden van nader ingaan op deze materie, waarin wij mede gaarne gebruik zullen maken van het door Dr. Unger uitgewerkte cijfermateriaal van de Sonttoltabellen.

De vanggebieden van de haring.

Uit de aan de bovengenoemde publikatie toegevoegde bijlage³⁾ blijkt dat de door de Sont vervoerde haring in de 18e eeuw in hoofdzaak afkomstig was uit Nederland, Schotland, Noorwegen, Zweden en Denemarken. Aangezien de vissers van de verschillende bij de haringvisserij betrokken landen niet in dezelfde zeegebieden visten, is het van belang na te gaan, van welke visgronden de schepen van deze natie's gebruik maakten. Daarbij dient in het oog te worden gehouden, dat door de in de verschillende landen gebruikte scheepstypen en vangstmethoden de kansen van de aanvoerders in die landen niet gelijk lagen.

Scherp onderscheid moet worden gemaakt tussen de staten met zeevisserij op haring en die met kustvisserij op deze vissoort. In dit verband wordt van zeevisserij gesproken, wanneer een zodanig scheepstype werd gebruikt, dat onafhankelijk van de wal kan opereren, terwijl bij de kustvisserij de visserij zodanig aan de wal is gebonden, dat na korte tijd het schip (of scheepje) weer naar het land moest terugkeren.

Omstreeks 1700 was in het vijftal bovengenoemde landen de Nederlandse

¹⁾ Tijdschrift voor Geschiedenis, bl. 147 e.v.

²⁾ idem, bl. 156.

³⁾ idem, bijlage III, bl. 190.

visserij, of beter gezegd de Hollandse, de enige, die de zeevisserij beoefende. De destijds in ons land gebruikte buizen waren in staat overal op de Noordzee en langs de zuidelijke kust van Noorwegen hun netten uit te werpen, hetgeen zij reeds gedaan hadden van de tijd af, dat het zouten aan boord en het toepassen van de vinding van het haringkaken tot grondslag van de haringvisserij ter zoute in de lage landen werd verheven.

Reeds in de 16e eeuw werd van deze mobiliteit gebruik gemaakt, getuige een bericht uit Emden, dat de buizen uit die stad, evenals de Hollanders, de haringvisserij bedreven in de buurt van de Noorse kust. Toen evenwel daar ter plaatse de haring zeldzamer werd, zocht en vond men in het jaar 1587 nieuwe vangplaatsen aan de Schotse kust ⁴⁾. Uit deze mededeling zijn voor ons onderwerp twee punten van belang, namelijk het feit, dat de haring af en toe op bepaalde plaatsen verdween en voorts, dat de haring ruim een eeuw eerder voorkwam aan de kusten van twee landen, die later tot onze grote rivalen in de export op het Oostzeegebied zouden gaan behoren.

Het verdwijnen en verschijnen van de haring nu hier, dan weer elders, is in de historie van de Westeuropese visserij een bekend gegeven. Immers toen in de bloeitijd van de Duitse Hanse de haring bij de kust van Schonen zich niet meer vertoonde, betekende dit het einde van de oost-west handel in haring, later gevolgd door de opbloei van de Vlaams-Zeeuws-Hollandse haringnijverheid, welke de Noordzee tot vanggebied koos en een haringhandel in omgekeerde richting tengevolge had. Een uitzondering vormt de periode van 1556-1589, toen de haring wederom verscheen voor de Zweedse Bohuslenkust ter hoogte van Marstrand en zich later naar het noorden verplaatste ⁵⁾.

Hoewel de vangsten van deze Zweedse kustvisserij soms zeer groot waren — voor het jaar 1584 is er zelfs mededeling van 50.000 lasten, hetgeen ons echter overdreven voorkomt — waren er ook jaren met kleine vangsten, zodat van een onregelmatige visserij moet worden gesproken. Niettemin had deze visserij zoveel invloed, dat ook in ons land de Maesterlandse haring een bekend artikel was.

Na 1589 is deze haringvisserij verdwenen, doch het is van belang dat in de periode 1748—1808 de haring weer op dezelfde kust is verschenen, waarvan de gevolgen zich weer duidelijk voor de Hollandse haringexport naar de Oostzeelanden demonstreerden.

Het voorkomen van haring voor de Noorse kust is waarschijnlijk aan minder grote intervallen dan voor de Zweedse kust verbonden geweest, doch het neemt niet weg, dat ook de Noorse haring zich onregelmatig vertoonde.

Verder was er de haring uit het Noordzeegebied. Ook daar zullen de vangplaatsen wel gewisseld hebben, doch voorzover deze visserijgebieden buiten het bereik van de kustvissers lagen, is dit achteraf moeilijk na te gaan.

⁴⁾ Hahn. Bl. 14.

⁵⁾ Tomföhrde, deel II, hfdst. 1.

⁶⁾ idem, deel I, hfdst. 3.

De zeevissers zullen in die tijd, evenals nu, wel zo lang naar haring gezocht hebben, tot ze de scholen vonden, zij het ook dat bij het ontbreken van radio voor de berichtgeving en echoloden voor het constateren van de scholen, het vinden van de haring langer moet hebben geduurd. De wisselingen in de vangst van jaar tot jaar waren dientengevolge sterker dan thans.

Tenslotte is van een enkel gebied bekend, dat de vangst zeer wisselvallig was. Wij doelen hier op het zgn. Diepwater, N.O. van Yarmouth, waarheen de Nederlandse buizen aan het eind van het seizoen, dit is in de maanden oktober en november, vertrokken. In de tweede helft van de 18e eeuw leverde deze haringvisserij, die wij thans met de naam Engelse walvisserij zouden betitelen, menige teleurstelling op.

Tegenover de zeevisserij op haring van de Hollanders stond in het begin van de 18e eeuw slechts de kustvisserij van de Noren en van de Schotten, nadat pogingen van de bewoners van Emden en van de Engelsen om een eigen buisnering op te zetten, na kortere of langere tijd waren mislukt.

Van het soort schepen in de verschillende landen in die tijd voor de kustvisserij gebruikt, weten wij weinig af. Engelse deskundigen op dit gebied beklagen zich erover, dat geen enkele tot nu toe bekend schilderij of tekening een vissersschip van vóór de 17e eeuw afbeeldt en dat ook nadien de gegevens uitermate schaars zijn. De kleine vissersschepen van de Engelse oostkust vertoonden een sterke Noorse invloed.

Eerst in de tweede helft van de 18e eeuw ontwikkelt zich in Groot Britannië een visserij met haringbuizen. Deze Britse haringbuizen tonen even-

Het haringvervoer door de Sont.

Zoals Unger reeds opmerkte, ging het aandeel van de Hollandse haring in het vervoer door de Sont na 1690 bergafwaarts. Niettemin zijn wij van oordeel, dat het dekade 1691—1700 nog volledig past in het beeld van de 17e eeuw, omdat de achteruitgang nog niet verontrustend was en de verdeling van de vervoerde haring over de landen van oorsprong in dezelfde lijn ligt als in de daaraan voorafgaande drie dekaden, evenwel met een langzame groei van de hoeveelheid haring, afkomstig uit Schotland, Noorwegen en Denemarken. De Hollandse haring, met ruim 60 % van het gehele vervoer, staat echter omstreeks 1700 nog onbedreigd aan de top.

Hoezeer dit veranderde blijkt, wanneer men het haringvervoer door de Sont nagaat over de gehele periode 1701—1783, hierna in tabelvorm opgesteld.

Land	vervoerde lasten 1701—1783:	in percentages van het totaalvervoer:
Nederland	83.264	18.5
Schotland	41.052	9.1
Noorwegen	109.098	24.2
Denemarken	14.674	3.2
Zweden	193.898	43
Andere landen	8.170	2
totaal:	450.156	100

Uit de tabel volgt, dat van een Hollands overwicht geen sprake meer is. Dat Holland, zoals deze cijfers zouden doen vermoeden, de vlag heeft moeten strijken voor de Zweedse en Noorse haring, is evenwel niet juist.

In verhouding tot het totale vervoer van haring door de Sont maakt het Hollandse vervoer een indruk van groter stabiliteit dan dat van haar concurrenten. Dit blijkt duidelijk wanneer men voor de verschillende landen de hoogste en laagste dekade naast elkaar zet ¹¹⁾.

Land	hoogste dekade in lasten	laagste dekade in lasten
Nederland	17.644	5.850
Schotland	13.401	16
Noorwegen	39.934	603
Denemarken	3.532	124
Zweden	94.242	159

Dit verschil in stabiliteit is niet verwonderlijk. Het accentueert eens te meer dat de zeevisserij minder afhankelijk is van het verschijnen van de

¹¹⁾ De dekade 1701—1710 en het tijdvak 1781—1783 zijn wegens de toen heersende oorlogsomstandigheden buiten beschouwing gelaten.

haring in een bepaald gebied dan de kustvisserij. Dat was haar sterke kant, doch daartegenover staat haar kwetsbaarheid.

Schip en uitrusting van de haringbuis waren duur; van het kustvissersvaartuig waren de kosten laag. Bij grote vangsten was de concurrentiemogelijkheid der kustvissers dientengevolge zeer groot, ook al was de kwaliteit van sommige haringsoorten en de wijze van bewerking minder goed dan de Hollandse.

Wij hebben de indruk dat de massa van de bevolking, welke in het Oostzeegebied de vraag naar haring veroorzaakte, een beperkte koopkracht had en dit had tengevolge dat door deze afnemers meer naar de prijs dan naar de kwaliteit werd gekeken. Daardoor moet de Hollandse haring bestemd zijn geweest voor degenen, die een kwaliteitsprodukt wensten.

Op zichzelf merkwaardig is de stijgende tendens in het haringvervoer naar het Oostzeegebied, welke in scherpe tegenstelling staat tot de afnemende consumptie van haring in West Europa. Op grond van de gepubliceerde tabellen lijkt het, dat het Oostzeegebied bijna onbeperkte afzetmogelijkheden bood. Men komt eruit tot de conclusie, dat een groot deel van de extra produktie van de landen met kustvisserij daar een markt vond.

Het zou belangrijk zijn, als wij naast de vervoerscijfers naar het Oostzeegebied cijfers van de aanvoer in de verschillende landen konden stellen. Helaas is het onmogelijk de produktie van de betreffende landen te schatten. Uit een oogpunt van geschiedschrijving heeft de kustvisserij in West Europa tot op de huidige dag slechts weinig belangstelling getrokken.

In dit verband weten we van de Schotten, dat zij visten in boten, kleiner dan 20 ton, bemand met 4 man, elk vissend met 24 netten van 6 vadem lang en $\frac{1}{2}$ vadem breed. In 1674 werd het aantal boten gesteld op 900, in 1797 op bijna 800 ¹²⁾. Indien wij een gemiddeld aantal van 850 aannemen komt de Schotse produktie-capaciteit overeen met een derde van de Hollandse, evenwel bij sterker variërende vangsten.

Naast deze kustvisserij bestond in Schotland, althans in de periode 1771—1781 een soort zeevisserij met buizen ¹⁴⁾, die gezouten haring aanvoerde. Over deze periode bedroeg de gemiddelde jaarproduktie per schip 13 last en de totale produktie over het elfjarig tijdvak 27.024 last.

Wanneer over dezelfde periode wordt geconstateerd, dat praktisch geen Schotse haring door de Sont wordt verzonden, doch bijna een dubbele hoeveelheid aan Zweedse haring, ligt de conclusie voor de hand, dat de dichter bij de Oostzee gevangen kusharing het in de concurrentie op de Oostzeelanden glansrijk won van de Schotse haring.

Van de produktieomvang van haring door de Noren en de Zweden ontbreekt ons elk gegeven. Alleen is bekend, dat de Hollandse haring in het midden van de 17e eeuw op de Hamburgse markt de concurrentie kreeg van Noorse en Shetlandse haring, de daar naast de Schotse werd verhandeld. Van de Shetlandse haring, ongetwijfeld ook door kustvissers gevangen, horen wij in de 18e eeuw niets meer.

¹²⁾ Jenkins, hoofdstuk 7.

¹³⁾ De buizen visten met 160 verreendeels tijdens een tweemaal zo lang seizoen.

¹⁴⁾ Smith, bl. 418.

De Noorse haring was vooral afkomstig uit Bergen. Ter onderscheiding van de Hollandse haring moest de Noorse haring bij decreet van 4 mei 1664 in vaten van pijnhout worden verpakt. Uit latere stukken blijkt, dat haring in Hamburg ook wordt aangevoerd uit Trondheim en Aalborg.

De weerstand der Hollanders tegen deze aanvoer in Hamburg mocht niet baten ^{14a)}, want in 1712 mochten in die stad zowel de Noren als de Schotten vrije handel met hun haring bedrijven. De cijfers, voorzover bekend, wijzen er echter niet op, dat de Hollandse haring in Hamburg van de markt werd verdreven.

In 1717 bedroeg te Hamburg de aanvoer van Schotse haring 616 last, terwijl in de tienjaarlijkse periode 1711—1720 ruim 13.400 last of gemiddeld 1.340 last Schotse haring per jaar door de Sont werd verscheept. Het Oostzeegebied was in deze dekade dus van meer belang voor de Schotse visserij dan de Hamburgse markt. Gevoeglijk kan worden aangenomen, dat voor Holland de verhoudingen in deze tijd precies andersom lagen. De Hollandse haringvisserij leverde aan de Hamburgse markt in 1717 naar schatting 3.000 last tegen een gemiddelde jaarlijkse afzet door de Sont van 1.114 vaten. Het kan slechts verwondering wekken waarom over de invoer van Schotse haring in Hamburg zoveel meer ophef werd gemaakt dan over de afzet van Schotse haring naar het Oostzeegebied. Mede zal hier van invloed geweest zijn het feit, dat de geconcentreerde haringaanvoer te Hamburg zoveel te gemakkelijker te overzien was dan in het Oostzeegebied en dat de Hollanders in Hamburg op formele gronden trachten af te dwingen, waartoe ze op andere gebieden in de praktijk niet in staat waren.

De Hollandse haring in het Oostzeegebied.

In het voorgaande werd geconstateerd, dat de export van Hollandse haring naar het Oostzeegebied relatief meer stabiel was dan van haring uit andere landen afkomstig. In absolute zin waren de exporten van het Oostzeegebied afnemend; in de laatste 40-jarige periode van de 17e eeuw werd meer Hollandse haring door de Sont gevoerd dan in de 80 daarop volgende jaren van de 18e eeuw; binnen deze laatste 80 jaren geeft de periode 1701—1740 weer een aanmerkelijk gunstiger beeld te zien dan het tijdvak 1741—1780. Alles bijeen een gestadige achteruitgang, met behoud van een belangrijke kern.

In getallen uitgedrukt zien wij het volgende:

Haring door de Sont vervoerd in lasten:

Periode:	totaal:	Hollandse haring:	Holl. haring in % van het totaal:
1661—1700	128.136	93.989	73,5 %
1701—1740	113.185	49.556	44 %
1741—1780	306.739	32.465	11 %

^{14a)} Over de aanvoer van Schotse haring te Hamburg en de daaruit voortvloeiende diplomatieke verwickelingen zie Beaujon, bl. 82. e.v.

Wat zijn de oorzaken van deze gang van zaken?

Allereerst, zoals reeds aangetoond, de kustvisserij elders, welke met aanzienlijk lagere kosten werkte. Dit werd versterkt doordat de grote vangsten van de kustvisserij in de verschillende landen elkaar naar tijdsorde opvolgden en bovendien in de volgorde van verplaatsing van de vanggronden in de richting van het Oostzeegebied.

In de decennia 1711—1720 en 1721—1730 bereikte de Schotse concurrentie haar hoogtepunt; direct hierna volgden de Noren met hun hoogste exporten naar de Oostzee in de periode 1731—1760, terwijl de Zweden recordhoeveelheden, zoals nog nimmer te voren vertoond, verscheepten in het tijdvak 1761—1780. Daaruit volgt dat de Hollandse export, door de speling van de natuur, in geen decennium de kans kreeg zich te herstellen. In feite was het nog erger. Zo gunstig als de natuur voor enkele kuststaten werkte, zo sterk toonde diezelfde natuur zich te haren ongunste voor wat de visserij met haringbuizen betreft.

Gegevens van de Vlaardingse buizenvloot tonen aan ¹⁵⁾ dat de gemiddelde vangsten per buis in de periode 1701—1740 ruim 15 % hoger waren dan in de volgende vier decennia. In plaats van in staat te zijn tot een verscherpte concurrentie, volgde uit deze vangstvermindering een verhoging van de kosten per gevangen eenheid en dientengevolge een vergroting in de achterstand ten opzichte van de prijzen van de kust vissers.

Zo gezien is het eigenlijk verwonderlijk dat de export van Hollandse haring zich nog heeft kunnen handhaven en zich in het tijdvak 1771—1780 nog in aanzienlijke mate heeft kunnen herstellen.

Naar aantal in de vaart gebrachte buizen had de Hollandse visserij in 1761 haar dieptepunt bereikt met 134 buizen tegen 234 buizen zes jaar eerder ¹⁶⁾. Een achteruitgang van 100 buizen in zo korte periode wijst op een catastrofale gang van zaken. Doch na de jaren 1761—1762 neemt het aantal buizen weer langzaam toe in het decennium 1771—1780; bovendien stijgt ook de vangst, welke voor die tien jaar ongeveer gelijk komt te liggen met de gemiddelde vangst in de periode 1701—1740. Het is om deze laatste reden, dat o.i. de Hollandse export weer toeneemt. Onderstaande tabel geeft dat in cijfers weer.

periode:	gem. aantal Holl. buizen:	gem. aanvoer p. buis in lasten:	geschatte Holl. produktie in kantjes:	vervoer door Sont in kantjes:
1751—1760	200	27.4	58.000	6.628
1761—1770	148	33.9	50.000	6.099
1771—1780	163	39.1	63.000	13.888

Hieruit blijkt dat het Oostzeegebied voor de afzet van Hollandse haring belangrijk was, doch tegelijkertijd dat het belang ervan zich beperkte tot

¹⁵⁾ Wätjen, lijst Vlaardingen.

¹⁶⁾ Kranenburg, tabel 1, bl. 221.

een % van 12 tot 20 in deze drie decennia. Dat betekent dat van de Hollandse haring meer dan 80 % buiten het Oostzeegebied werd gesleten, een feit dat in de periode 1661—1700, welke nog tot de bloeitijd van de Hollandse haringindustrie wordt gerekend, eveneens het geval was.

Voor het belangrijkste deel van de Hollandse export lag het afzetgebied in de Westeuropese landen en juist daar was een sterke concurrentie ontstaan, doordat de haringvisserij met buizen navolging vond ¹⁷⁾). Desniettegenstaande hielden de Hollandse rederijen zich staande, zij het ook dat de financiële resultaten verre van fraai waren en premiëring na 1775 voorkwam.

Dit laatste kwam echter algemeen voor in de omliggende landen en men behoeft Adam Smith's betoog over de exportpremie toegepast op gezouten haring slechts te lezen ¹⁸⁾ om te zien, dat de regering van Groot Brittannië het op dit punt veel bonter maakte dan de Staten van Holland. Smith komt in zijn berekening zelfs op een premie van £ 1- 7sh- 5½ d. per geëxporteerd vat gezouten haring.

Dit alles is echter voldoende bekend. Niet bekend was dat de Noorse en Zweedse kustvisserij zo'n belangrijke factor geweest zijn in de haringexport naar het Oostzeegebied en dat deze kustvisserijen het waren, die de Hollanders beletten na het overwinnen van de Schotse concurrentie in de tweede helft van de 18e eeuw de oude overheersende positie van de 17e eeuw als leverancier van gezouten haring in het Oostzeegebied te hernemen.

¹⁷⁾ Kranenburg, hoofdstuk VII, bl. 168 e.v.

¹⁸⁾ Smith, bl. 395 e.v.

LITERATUURLIJST:

1. A. Beaujon, Overzicht der geschiedenis van de Nederlandsche Zeevisscherijen, Leiden, 1885.
2. L. Hahn, Ostfrieslands Heringsfischereien, Oldenburg 1941.
3. M. Halaas, Fiskeredskaper i Norge gjennom 300 år, Fiskeri-direktoratets Småskrifter no. 4, Bergen 1952.
4. J. T. Jenkins, The herring and the herringfisheries, London 1927.
5. H. A. H. Kranenburg, De zeevisscherij van Holland in den tijd der Republiek, Amsterdam, 1946.
6. A. Smith, An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations, London 1776.
7. P. A. Soleim, Fiskerienes utvikling, Norge pa havet, Bergen 1955.
8. Th. Tomfohrde, Die Heringsfischereiperiode an der Bohus-Len-Küste von 1558—1589, Archiv für Fischereigeschichte, Heft 3(1914).
9. S. W. Unger, De publikatie der Sonttabellen voltooid, Tijdschrift voor geschiedenis, 1958.
10. H. Wätjen, Zur Statistik der Holländischen Heringsfischerei im 17. und 18. Jahrhundert, Hansische Geschichtsblätter XVI (1910).
11. E. W. White, British fishing-boats and coastalcraft, part I, London 1950.